

## O'SMIRLARDA JINOYATCHILIKNI OLDINI OLISHNING IJTIMOIIY - PSIXOLOGIK VAZIFALARI

**Mamadaliyeva Sevara Rustamaliyevna**

Pop tumani 69-sonli umumiy o'rta  
maktabi amaliyotchi psixologi

**Annotatsiya:** O'smirlik davri shaxs rivojlanishining eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda bolaning ruhiy holati, ijtimoiy munosabatlari va xulq-atvori keskin o'zgaradi. Aynan shu davrda o'smirlar turli salbiy ta'sirlarga tez beriluvchan bo'lib, noto'g'ri muhit, e'tiborsizlik, oilaviy muammolar va psixologik ehtiyojlarning qondirilmaligi natijasida huquqbuzarlik va jinoyatchilikka moyillik paydo bo'lishi mumkin. Shu sababli o'smirlar orasida jinoyatchilik holatlarini oldini olishda psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

**Kalit so'zlar:** Qiziqish, o'smir, jinoyatchilik, o'z-o'zini anglash, ehtiros, xarakter, rivojlanish, korreksiya.

### KIRISH

O'smirlik davrida bolada mustaqillikka intilish, o'zini namoyon qilish ehtiyoji kuchayadi. Agar bu ehtiyojlar sog'lom va ijobiy yo'nalishda qondirilmasa, o'smir tajovuzkorlik, qarshilik ko'rsatish, qoidalarni buzish kabi xatti-harakatlar orqali o'zini ifoda etishga urinadi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jinoyatchilikka moyil o'smirlarning aksariyatida past o'z-o'zini baholash, emotsional beqarorlik, agressiya darajasining yuqoriligi va ijtimoiy moslashuv muammolari kuzatiladi.

Jinoyatchilikning oldini olishda eng avvalo profilaktik psixologik ishlar muhim sanaladi. Bunda o'smirning shaxsiy xususiyatlarini o'rganish, uning ichki kechinmalari, qo'rquv va ehtiyojlarini aniqlash muhimdir. Individual suhbatlar, psixodiagnostik testlar orqali xavf guruhiga kiruvchi o'smirlarni erta aniqlash va ular bilan tizimli ishlash jinoyatchilikning oldini olishda samarali natija beradi. Ayniqsa, agressivlik, impulsivlik, ijtimoiy mas'uliyatsizlik darajasi yuqori bo'lgan bolalar bilan alohida yondashuv talab etiladi.

Oilaviy muhit o'smir xulq-atvorining shakllanishida muhim omil hisoblanadi. Mehr-muhabbat yetishmasligi, ota-onalar o'rtasidagi nizolar, nazoratning sustligi yoki haddan tashqari qattiqqo'llik o'smirda ichki ziddiyatlarni kuchaytiradi. Psixologik yechim sifatida ota-onalar bilan tushuntiruvchi suhbatlar, treninglar tashkil etish, ularni farzandining psixologik ehtiyojlarini anglashga o'rgatish muhim ahamiyatga ega. Ota-ona va bola o'rtasidagi ishonchli munosabat jinoyatchilik xavfini sezilarli darajada kamaytiradi.

Maktab muhitida psixologik xizmatning faoliyati ham muhim rol o'ynaydi. O'qituvchi va psixolog hamkorligida o'smirlarning xulqidagi salbiy o'zgarishlarni erta aniqlash, sinf jamoasida sog'lom psixologik muhit yaratish, konfliktlarni konstruktiv yo'l bilan hal etish ko'nikmalarini shakllantirish zarur. Treninglar, rolli o'yinlar, hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish orqali o'smirlarda mas'uliyat, empatiya va huquqiy ongni rivojlantirish mumkin. Shuningdek, bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish jinoyatchilikning oldini olishda muhim psixologik omil hisoblanadi. Sport, san'at, ijodiy to'garaklar o'smirlarning energiyasini ijobiy yo'nalishga buradi, o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va salbiy guruhlar ta'siridan himoya qiladi. Psixologlar tomonidan o'smirlarning qiziqishlari va qobiliyatlarini aniqlash bu jarayonda muhim ahamiyatga ega.

O'smir yoshdagi bolalarda jinoyatchilik holatlarini oldini olish kompleks psixologik yondashuvni talab etadi. Individual, oilaviy va ijtimoiy darajadagi psixologik yechimlar uyg'unlashgandagina ijobiy natijaga erishish mumkin. O'smirning shaxs sifatida shakllanishida uni tushunish, qo'llab-quvvatlash va to'g'ri yo'naltirish jinoyatchilikning eng samarali oldini olish vositasi hisoblanadi.

Dastlabki paytlarda uning o'zi haqidagi fikrlari ko'p jihatdan boshqa kishilarning u haqidagi fikrlaridan iborat bo'ladi. "O'z xarakter hislatlaring haqida sen qayerdan bilasan" - degan savolga o'smirlar to'g'ridan-to'g'ri otaonalari, o'qituvchilari, o'rtoqlaridan bilib olganlarini aytadilar, ammo keyinchalik buni o'zlari seza boshlaydilar. Lekin har qalay, o'zlaridan ko'ra boshqa kishilarni oldinroq baholay boshlaydilar. Ular o'z fikrlarini g'olib chiqishini xohlashadilar. O'smirlar boshqa kishilarni baholashda bazan shoshma-shosharlik qilib, qat'iy fikr yuritishga yo'l qo'yib qo'yadilar. Masalan: ular ko'pincha kishilarni faqat ayrim xatti-harakatlari va ayrim sifatlariga qarab baholaydilar. Bu bahoni esa butun bir shaxsga nisbatan tadbiiq qiladilar. Natijada kishining qadr-qimmati uning ijobiy va salbiy sifatlari haqida ko'pincha noto'g'ri xulosa chiqaradilar.

Ularning o'z-o'ziga baho berishi ham har doim xolis bo'lavermaydi. Masalan: ular o'rtoqlarining qo'polliigi gapiradilar-u, ammo buni o'zlarida sezmaydilar. Hamma o'smirlarham o'z-o'zini tanqid qilish, o'z xatolarini vijdonan va ro'yi-rost bo'yniga olishni uddasidan chiqavermaydi. O'smir atrofdagilarning unga bergan bahosiga nisbatan sezgir bo'ladi. Uning kayfiyatidagi ranjishsababi ana shunda. Tasodifiy muvaffaqiyat yoki kattalarning maqtab qo'yishi, o'smirlarni o'ziga ortiqcha baho berishiga, o'ziga haddan tashqari ishonuvchanlikka, maqtanchoqlikka olib keladi. Hatto vaqtincha, tasodifiy muvaffaqiyatsizlik o'smirda o'z kuchiga ishonmaslik ishonchsizlik uyg'otish, qo'rqqoqlik, jur'atsizlik va uyatchanlik hissini oshirib yuborish mumkin. Shu xususiyatlar natijasida unda kelib chiqadigan qiziqishlar salbiy xulqiy og'ishishlarga, turli jinoiy xatti-harakatlarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ota-

ona yoki o'qituvchi o'smirlar bilan bo'ladigan munosabatda alohida e'tiborli va nazokatli bo'lishi zarur.

O'smirlik yoshida zaif, mustaqil emas, kichkina deb nom chiqarishninig qo'rqish xavfi kuchayadi. U o'zining mustaqilligini ko'rsatish uchun, o'zining nohaqligini tushunib tursa ham, ko'pincha qaysarlik va qo'pollik qilaveradi. Muomalada dag'allik, talabchanlik va hurmatsizlik o'quvchiga yosh bolalarga bo'lganday muomalada bo'lish ular yaxshi tushunaman deb hisoblagan misollar bo'yicha o'zlarining mustaqil fikirlarini aytish huquqini mensimaslik ularning yuqori natijalarga erishishdagi kuch va imkoniyatlariga shubhalanish kabi hodisalar, odatda o'smirda norozilik yoki aniq ifodalangan boshqa bir salbiy harakatlarni hosil qiladi.

O'smirlar o'z-o'zini tarbiyalashga zarurat sezadilar buni ulardan onglilikning o'sishi, kattalarga o'xshashga intilishlari bilan tushuntirish mumkin. Ular ma'lum darajada o'zini ishonitirish, o'ziga buyruq berish, o'zini nazorat qilish kabi o'z-o'zini tarbiyalash vositalariga egadirlar. Ular ayniqsa, jismoniy va iroda sifatlarini o'stirishga harakat qiladilar. O'smirlikda bolalarda burch va javobgarlik tuyg'ulari yetarli darajada o'sgan bo'ladi. Bolalar o'zlari ongli ravishda tanlagan ma'lum maqsadga erishish uchun ish-harakatlar qilishga qobil bo'lib qoladilar. Agar oilada bolaning ehtiyojlari va tashvishlari bilan hech kim qiziqmasa, unga beparvo bo'lib, fikri e'tiborga olinmasa va unga nisbatan zo'ravonlik ishlatilsa, u o'z shaxsini buzg'unchilik va jinoyat sodir etish orqali ko'rsatishga harakat qiladi. Xullas, bolaga ruhiy va tan jarohati yetkazilsa, u boshqalarga nisbatan shunday harakat qilishdan qo'rqmay qo'yadi. Ba'zan bir sinfdan oliygohlarga juda kamchilik o'qishga kiradi. Qolganlarida esa jamiyatga kerak ekanliklari to'g'risida shubha paydo bo'lishi mumkin. Keyin ular mardikorlik yoki shunga o'xshash mayda ishlarga o'zini uradi. Buning oldini olish uchun ota-ona farzandini ilm olishga rag'batlantirishi, o'qishi uchun zarur sharoitni yaratib berishi kerak.

### XULOSA

Ota-ona bilan ishlash, ularga bola parvarishi va tarbiyasini o'rgatish juda muhim. Chunki o'smirlar jinoyatchiligi ko'pincha uydagi muhit bilan bog'liq bo'ladi», – deydi ruhshunos. Insonda o'z xatti-harakati oqibatini anglash 25 yoshdan keyin to'liq shakllanadi. Voyaga yetmaganlar orasida huquqbuzarlikni bartaraf etish bo'yicha dasturiy prinsiplarga ko'ra, o'smir bolalar tarbiyasi va himoyasi bilan nafaqat huquqni muhofaza qilish organlari, balki oila, ijtimoiy institutlar, maktab, mahalla va yoshlar tashkilotlari ham shug'ullanishi kerak. Xalqaro tadqiqotlar natijalariga ko'ra, bolada o'z xatti-harakati oqibatini bilish 25 yoshdan keyin to'liq rivojlanadi. Jinoyat sodir etgan o'smirlarning 80 foizida ular ulg'aygach ijobiy xarakter shakllanib, jinoyat yo'lini tark etishgan. YUNISEF yangi yondashuvni taklif etmoqda.

### FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:



1. Шарафитдинов А. и др. Проблема застенчивости у ребенка и ее устранение //Образование и воспитание. –2020. –No. 2. –С. 64-66.
2. Шарафитдинов А. и др. Формирование у учеников чувства общности //Образование и воспитание. –2020. –No. 2. –С. 66-67
3. МаджидовДж Б, Маджидова В, ШарофиддиноваА. Социальный интеллект как совокупность способностей, обеспечивающих адаптацию личности в обществе. страницы: 22-24 источник: актуальные вопросы современной психологии материалы международной научной конференции. 2017
4. Sharaffitdinov, A., &Yusupov, U. (2022). The opportunities of educating morality for children through samples of folklore. EurasianScientificHerald, 5, 65-68.
5. Sharafitdinov Abdulla, QurbonboyevMirazizZulxaydaro‘g‘li Psychological Characteristics of DecisionMaking in Management Global Scientific Review A Peer Reviewed, Open Access, International Journal www.scienticreview.com Volume 1, February 2022 ISSN (E): Pending
6. Sharofitdinov, A. (2022). BOSHQARUV JARAYONIDA QAROR QABUL QILISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI. Журнал Педагогики и психологии в современном образовании, 2(6).извлечено от